

A történelem esszencializmusáról regényekben

Az itt olvasható gondolatmenet csak apró, de szerintem fontos része egy átfogó könyvnek a történelmi regények lehetőségi feltételeiről, a beszédmód(ok) adta szabadságokról és ezek korlátairól. A munkacím egyelőre: *Tört regények*, és a legfontosabb részek (megfontolások) közreadásával az a célom, hogy idővel visszajelzéseket kapjak, mert ugyan „menet közben tanulunk meg járni”, de nem mindegy, hogy merrefelé megyünk.

Amikor a még nem definiált „történelmi regény” jelenségegyütteshez közeledünk, nem kerülhetjük el a viszony kérdését e regények és a legkülönbébb történelemfilozófiák között. Miközben kétségtelen, hogy a történelmi regények túlnyomó többségének igen kevés közvetlen köze van bármiféle filozófiához, s amikor némi fonál vezet valamely történelmi regényből történelemfilozófiai meggondolások felé, nem (vagy ritkán) lehet szó „megregényesített történelemfilozófiáról” (bár több példa mellett egy számomra kedves Queneau-példáról a későbbiekben szó lesz). A leggyakrabban a szerző számára elegendő a nemzeti látószög, beéri azzal, hogy feltételezi a *saját és közös* (az olvasóban is meglévő) nemzettörténeti tudat meglétét, nem *egyetlen és kizárólagos* nemzettudatát, hanem ennek igen általános kereteinek a meglétét. E keretek közé építhető be mindaz, amit a szerző a saját kortársi jelenének el kíván mondani, közvetlenül a történeti tárgyról, közvetetten az olvasókkal – elvileg – közös jelenről. Ám vannak szerzők, akiket nem pusztán múltbeli események, rég elhalt személyek stb. érdekelnek, hanem a történelem minémősége, *maga a történelem* (ezért sokan gyakran nem gondolják kizárólagosnak és egyedül lehetségesnek a nemzeti látószöget, pontosabban e látószög számukra indifferens). Ők feltételezik, hogy az emberek és az események mögött a maga mozgásában ott rejlik a Történelem valaminő esszenciája, lényegisége.

Úgy látom, ezen a szinten éles határt von a hit a történelem lényegiségében, illetve a nem hit a történelem esszencializmusában. A nem hit abban, hogy a születésünk előtt is történő és a halálunk után is történendő történelem ily módon „túlcsap rajtunk”. A nem hit abban, hogy az idő, és ezen belül a múlt a történelem befoglalója, életidőnk pedig a múlásával és a jelenünkkel az időhöz, sorsunk és cselekvéseink, vagyis élettörténetünk révén pedig az

időbe befoglalt történelemhez vagyunk láncolva, s ezért számunkra a „történelem” a legfontosabb, vagy legalábbis valami nagyon fontos. A nem hit abban, hogy az emberiségtörténetnek lenne valamilyen mozgásiránya, lenne valamilyen célja, haladna valami felé, ami eddigi alakulástörténetéből kiolvasható (Hegel egyik kedvelt hasonlatával élve a rügy már tartalmazza a később kifejlő gyümölcsöt). A nem hit abban, hogy a történelem „ítélőszék” volna; a nem hit abban, hogy ami ma (a mindenkori jelenben) zűrzavarosnak, kaotikusnak látszik, ésszerűtlennek, azt a történelem „logikája” uralja, tartozzon e logika bár Istenhez, a Gondviseléshez, az abszolút Szellemhez vagy az elvont „ember” elvont antropológiájához, az emberlény kozmikus küldetéséhez.

Az esszencializmus korlátozása: a Szentkuthy-példa

Akik a történelem bármiféle esszencializmusát elutasítják, nem feltétlenül történelemellenesek, mert nem magát a történelmet mint olyant utasítják el, csak a mára már ontológiailag megsemmisült, valaha volt jelenek lebegő látszatának, e látszatok sorozatának gondolják a történelmet, mögötte a semmivel (vagy a pusztulással, a halállal). E szerzők többnyire prezentisták, a mindenkori jelen glorifikálói, akik (és álláspontjuk mennyire védhető!) a létezőt, a valóságosat, a fennállót a jelenre korlátozzák, megvonva bármiféle realitást, valóságos létezést a múltaktól és a jövőktől a jelenben. Szentkuthy Miklós *Fejezet a szerelemről* című, 1934-ben írott és először 1936-ban megjelent könyvéről van szó. A Szentkuthyról szóló hosszabb-rövidebb munkák és a kismonográfiák e regénnyel meglehetősen mostohán bántak, pedig véleményem szerint a *Prae*-vel nem azonos tájékozódásra mutat.

Előbb nézzük a szorosan vett „anyagot”, vagyis mindazokat a kijelentéseket és szoros szöveggörnyezeteket, amelyekben a „történelem” szó előfordul! Az első utalás a történelem súlytalanságára, mondhatni, lényegtelenségére nézve a prezentizmus nevében hangzik el, vagyis abban a közegben, amely azt mondja, az emberi létezésről, az emberi *van*-ról kizárólag a jelenben beszélhetünk, mert a múlt (jelenleg) *nem áll fenn*, és nem is fog már sosem fennállni. Bár Szentkuthynál a történelemnek van ugyan valamiféle lényegisége, vagyis amikor felteszi, hogy a jelen talán magában foglal valami történelemféleséget, ez a történelemféleség mosolyt vagy gúnyt hív elő belőle.

Miközben a történelemfilozófiák számos alapvető kérdése előkerül a regényben, maga a történelemfilozófia kifejezés csak két alkalommal bukkan fel, mind a kétszer gúnyos-ironikus megfogalmazásban. Először a velencei követnek, tehát egy politikusnak, a napi politikai érdekek szolgájának szájából hangzik el e szó, aki – tévesen – azt hiszi magáról,

hogy történelemcsináló. Ezt kérdi igen retorikusan a polgármestertől: „Fel tudnád-e áldozni egy történelembölcseleti igazságért (melyről tudjuk mindnyájan, hogy *abszolút* igazság), fel tudnád-e, fel szabadna-e áldozni egy élni kívánó nép boldogságát, jövőjét?” (208. p.) Itt Szentkuthy a napnál világosabban gúnyolódik, ironizál, mert létezhet-e történelemfilozófiai igazság, ráadásul abszolút történelemfilozófiai igazság? Azért fogalmaz így a követ (túl a rábeszélésen mint célon, túl önnön követi (politikusi) fontosságán, túl a megbízatásán, túl a megbízó Velence pillanatnyi érdekén), mert a nem fontosnak szokás rettenetesen túlméretezett fontosságot, adott esetben történelemfilozófiai fontosságot tulajdonítani. Ráadásul a retorikus kérdés arra szólítja fel a polgármestert, hogy az abszolút igazságot magában foglaló történetbölcseleti megfontolásait határozottan, egyértelműen rendelje *alá* a pragmatikus politizálás itt-és-most érdekeinek. E történelembölcseleti megfontolásokkal szemben a követ – ravaszul, sunyin, indokolatlanul – a jelent felruházza a „történelmi” jelzővel, hogy a jelen fontosságát megemelje: „a jelen történelmi pillanatban”, mondja (207. p.)

Másodjára egy szürreálisan valódi, mert túlvilági dialógusban kerül elő a történelembölcselet. A könyvben igen csekély, már-már jelentéktelen a szerepe a párbeszédnek, mert még a párbeszédekről is többnyire belső beszédből értesülünk. De van egy párbeszéd a II. nagy egység vagy tömb (A pápa) 5. cikkelyében, melynek címe a *Tartalommutató*-ban: „a pápa és a felakasztott briganti képzelt beszélgetése”. Ez ugyan képzelt (fiktív) beszélgetés, de az egész említett cikkely, elejétől a végéig, dialógus, mégpedig egy, a műfaj története során minduntalan viharokat kavarázó fajtából: a túlvilági beszélgetés antik eredetű, Erasmusnál és másoknál minduntalan felbukkanó műfaji soráról van szó, amelynek talán legemlékezetesebb darabja *A három imposztor* címet viseli (a világtörténelem három legnagyobb csalójának, Mózesnek, Krisztusnak és Allahnak a fiktív beszélgetéseit tartalmazza). Nos, Szentkuthynál egy, „a pápa” által felakasztatott római „brigantivezér”, bizonyos Tiburzio és az immár szintén halott pápa beszélgetnek egymással, immáron a túlvilágon. A dialógusban az emberi léttel kapcsolatos alapfogalmak kerülnek sorban elő: biologikum, lélegzetvétel, morál, hit, történelem, ítélkezés, meghalás.

Egyik viszontválaszában a pápa így fogalmaz: „Republikánusnak? Rabló voltodat akarod evvel a számomra váratlan szóval előkelősíteni, vagy pedig a halál történetfilozófussá tett, és valami váratlan összefüggést láttatott meg veled szabad rablás és republikanizmus között? Nem tudom, hogy történetfilozófia-e, vagy parasztokoskodás, ha azt mondom: két ellenfél van csak a világon, az Isten és az anarchista. Az Istent hívják ezerféleképpen: szentségnek, objektivitásnak, királynak, tízparancsolatnak, csalhatatlan pápának – az

anarchistát hasonlóképpen hívják ezerféleképpen: szabad rablónak, tudósnek, egyfoma jogúnak, kereskedelemnek, művészetnek. /.../ Mi ketten, a történelem két típusa lévén (te az akasztófán és én Péter szent katedróján), két alapvető nosztalgiát képviselünk – te az élet tökéletes értelmetlensége, én az élet tökéletes értelmessége felé.” (234. p.) És valóban, a történelem értelmessége vagy értelmetlensége mellett is, amennyiben a történelem az emberi életek része, márpedig része, állást kell foglalni. Itt az a fontos, hogy a történelem az egyes emberi életeknek nem befoglalója, nem uralója, nem irányítója Szentkuthy szerint, hanem csak a befoglalt, de nem uralt, nem irányított része.

Visszatérve a velencei követre, pontosabban a mértéktévesztésére a történelem fontosságát illetően, még pontosabban a mérték helyes beállítására, van erre egy másik példa is. Amikor két nő, a Donna, ez a hisztérikus és hazudozásra hajlamos kurva (hazudozásait menti a foglalkozása, bár férfiak és nem kifejezetten prostituált nők is bőségesen, a kegyetlenség okozta örömmel hazudhatnak, sőt a hazudozás állandósulhat és életformává is válhat) intrikálni kezd a regényben Klárával, idősödő barátnőjével (pitiáner összeesküvésről van szó, miközben Klára átveri, keresztülhazudja a Donnát is), a lenéző mosoly és a gúny nyilvánvaló lesz az állítólagos „történelmi horizont” megjelenésekor. „/.../ s a történelem, a politika (ezeknél a szavaknál mosolyodott el igazán az egyik nő). (184. p.) „Nehéz lesz a történelmet, ahogy előbb gúnyosan mondta, ezen szerény csücskénél fogva ebbe az intrikába belecibálni.” (185. p.) És ha sikerül az intrika, a polgármester hazug átverése, ennek következményeképp majd „A katonák felgyújtják a házat, service d’histoire” – mondja tervezgetve az egyszerre többfelé intrikáló Klára, e morzsalékos francia kifejezéssel: ’történelmi bánásmód’. „Nekem is van »csapatom« – mais... pas assez du genre »histoire«, vous savez...” (de... nem éppen a „történelmi” fajtából, tudja...), mondja Klára a beszélgetés befejezéseként, és fontos, hogy a „történelem” szó itt is idézőjelben áll: az idézőjel az *állítólagos*, az *ügynevezett* történelmet jelenti, azt, amit e szón érteni szokás.

A nem művészi, nem artificiális, tehát nem mesterkelt és nem mesterséges, hanem a természeti és természetes nőszépség kapcsán írja Szentkuthy: „A szép mindig most van, a szépség a jelentől, a leghicebben *hictől* és legnuncabban *nunctól* elválaszthatatlan dolog, az mindig a pillanat sötét függönyének belsejére hímozódik tobzódó praesensvirágzataival, praesensárnyaival, most-most-most-parfümjeinek időbe tovább nem vezethető gazdagságával: a nő és minden szépség mindig egy-egy meglévő állapot még meglévőbbé válása, a mostnak túl mosttá feslése, érése – sohasem valami következő, sohasem ami lesz. A „jövő”, a „holnap” a „tessék talán fél óra múlva jönni”: lehetnek akták, manőverek, itt-ott valami történelem vagy dráma, de sohasem szépség, nő, gyönyörűség.” (13-14. p.) A kötet címe: *Fejezet a*

szerelemről, fejezet valami nagyobból, valami többől, valamiből, ami több fejezetből áll, s ez a regény csak e fejezetek egyike. A szerelem jelenidejűsége persze közhely: a szerelmi itt és most-ot már a trubadúrok felfedezték. A vágnak most kell illő szavakat találnia vagy most kell a vágyhoz illő szavakat találni, fellelni (trobare), a most jelenlévő vágyat most kell a canso-nak, a szerelmi éneknek megrögzítenie és fölerősítenie. Mert mit ér ma a vágyakozásom 1976-ból, 1993-ból és 1994-ből, esetleg 2015-ből? Mit érnek ma a régi csókok, ölelések, suttogások és szeretkezések? Azért érnek valamit: az édeskés nosztalgia tárgyai lehetnek az emlékezet számára. De amikor a szépség és a vágy *jelen van*, akkor csak ezek vannak jelen, minden más ehhez képest: akták, manőverek, itt-ott valami történelem, mondja szerzőnk. Furcsa, frivol, enyhén perverz a szerelmi vágy „első nagy órájában /.../ történelmi könyveket lapozgatni” (328. p.), mintegy a szerelem jelenében így győzni le a történelemkönyvekbe mint sírboltba bezárult történelmi múltat (vagy tudatosítani a szerelmi vágy későbbi és óhatatlan elmúlását).

Ugyanaz a lényegtelenség vagy súlytalanság, ami a múltat és a történelmet illeti a szerelem pillanatában, érvényes előre vetített jövőkre, jövőidejű vágyainkra is. A megszokott szentkuthys *Tartalommutatóban* – mely önálló műalkotás a regény végén, mint korábban a *Prae*, később a *Szent Orpheus breviáriuma* köteteinek esetében is (nem véletlen, hogy évtizedekkel ezelőtt az *Atelier* folyóirat önálló alkotásként közölhette a *Prae* tartalommutatóját) – az idézett hely összefoglalója: „a szépség mindig *most* van, sohasem a jövőben”. Később egyébként, amikor a polgármester éppen most szerelmes lányának érzelmi világáról van szó, még egyértelműbb lesz, hogy a szerelem, minden szerelem mintegy kiesik a történelemből, nem akar történelmi alakzatot felvenni (miközben történelemellenességében lázasan keresi a szerelmi *történet*, a *love story* valamely alakzatát, hogy a formátlan vágy következményei valamilyen alakra, formára, mederre leljenek, de ha mederre leltek, akkor idővel már felmerül a szerelem *történethiánya* (a szerelmi sztori hiányára gondolok, vagyis a kapcsolat „unalmassá válására”, amitől oly sok felkészületlen lélek retteg)). Az apa „Hányszor nézte végig /lánya/ randevúit: nem pletyka- és kémkedő-ösztönből, nem szenilis erotikából, hanem hogy lássa ezt az elemi történelemellenességet, történelemnélküliséget, mely egy csókban, egy kontyba akadó virágban, egy, az öleléstől földre guruló férfikalapban megnyilatkozik.” (122. p.)

A következő előfordulásban – itt most a *történelem* szót követem – szavunk idézőjelben áll, mint igen sok más esetben is. Az elmosódott időben és a meghatározatlan itáliai helyen játszódó „cselekmény” (az idézőjelet itt az indokolja, hogy Szentkuthynál mindig épp csak alig-cselekményről lehet beszélni) lándzsás csapat kíséri egy Giampione nevű

megbilincselte férfit, aki vagy az urbinói herceg bérence, vagy idealista vallási forradalmár volt, esetleg anarchista, esetleg eretnek. „Ez is „történelem” – gondolta magában a menyasszonya felé kutyaagoló fiatalember –, és nem tudom, melyik áll szívemhez, egyéniségemhez közelebb: a diplomácia vagy a forradalom, a jog etikettje vagy a szenvedés alaktalan kiáltása?” (42. p.) Nem könnyen értelmezhető hely, az idézőjel miatt. A legegyszerűbb összekapcsolni a megelőző idézettel: Ez is *csak* történelem. De elképzelhető a következő: ez is – idő múltával – majd annak része lesz, amit közkeletű szóval „történelemnek” nevezünk. A történelem valami olyasmi, ami nem foglal be magába, nem ural a múlt – jelen – jövő hármasságán keresztül minden emberit, nem, ellenkezőleg: apró része az emberi életnek, az emberi élet dologi és érzelmi dimenzióinak egyike csupán. „Mit akar az asszony? /.../ mit akar az asszony „tenni”, mit akar prókat és kontrákat, mit akar pénzt és erkölcsöt, ruhát, lírát, férjet, halált, történelmet – mért akarja ezt?” (127-127. p.)

De ez nem kizárólag holmi asszonyi elgondolás. A mellérendelés egyszerű: amikor a polgármester egy virágokkal és katonákkal teli erdőben elmélkedik, *egyetlen és egységes ontológiában* gondolkodik, nem külön egy emberi ontológiában és külön egy másik, egy természeti ontológiában (a természet szó itt nem az emberi természetre utal, hanem mindannak ontológiájára, ami nem emberi): „/.../ a virágok tovább illatoznak gúnyos-melankolikus rejtélyességükben, a bamba katonák tovább élesítik a kardjukat lebujaiban, várakban és templomokban. – Miért? Ha a virágok pártjára áll a történelemmel szemben – első pillanatban érzélgős vénkisasszonynak érezte magát, másodikban meg rá kellett jönnie, hogy katonák és virág, történelem és vegetáció *egy* dolog –, romantikus korlátoltság volna a kettőt külön látni.” (130. p.) Szentkuthy Miklós ontológiája *monista*, egyelvű ontológia, és nem dualista, nem kettős. Szépnek találok az egységesítő egymás mellé állítást: „virágsors” – „történelemsors” – „szerelemsors”. Előfordul, hogy egy sokatmondó tagadó felsorolás élén áll a „történelem” szó. Pius pápa meghalt, s bátyja számára „Itt nem volt történelem, sorstragédia, emberi szenvedély, Isten akarata, vagy más efféle ünnepélyes, esztétikai és tudós dolgok, csak butaság, felmérhetetlen butaság.” (224. p.)

Amikor a fiatal szereplő a bordélyházba megy, a szemérem emberi jelentőségéről elmélkedik, arról, hogy „/.../ egy csomó meg *egy* dolog „nem szabad.” Talán örökké kérdezhetjük, hogy miért nem szabad: etikából nem, biológiából nem, irracionalitásból nem, vagy üzletből nem – ki tudná azt ma már eldönteni, hogy *a szemérem világtörténelmi karrierje elején* (kiem. tőlem – Sz. Cs.) a természet, a pénz vagy egy önkényes isten állnak-e? /.../ Milyen meddő itt minden „kritika” (történelmi adottságokkal szemben mindig meddő) /.../”, olvasható a 94. oldalon. Világos, hogy Szentkuthy a szemérmet és a szemérmességet

afféle történelmi adottságnak gondolta, ami ily módon lényegtelen és efemer, világtörténelmi szemszögből is; ezzel szemben a nyers szexualitás történelmen kívüli, valami nem efemer, valami nem lényegtelen. Az *egy* dolog, amit nem szabad, az önkielégítés. A gyerekkori önkielégítő örömszerzésen keresztül a szerző szokatlanul homályos, szinte követhetetlen gondolatmenete szerelem és hazugság viszonyának taglalásánál köt ki.

Felmerül a következő fejezetben tárgyalandó kérdés is, múlt és történelem viszonya. A számunkra lényeges bekezdés összegzése a *Tartalommutató*ban: „a falióra ideje és a történelem ideje”. „Az óra ideje és a történelem ideje: az óra olyan volt sötét dolgozószobájában, mint egy suhanó, egyenletes, fekete folyam, áradó és olvadt haláltükör, valami tiszta, gyászában is kristályosan világos anyag, melynek semmi köze a háborúk, üzenetek, kémkedések, toborzások és leleplezések „időjéhez” – mintha a történelem nem is az időben játszódna le, hanem ellenkezőleg, az idő összevissza gabalyítása lenne a célja, ami elől van, azt hátradobni, ami elmúlt, azt újból kiszálazni a múlt szövedékéből: mintha csak egy bolond páviánt szabadítottak volna az idő vagy a párkák szövőszéke elé, aki az elmúlás szolid és álmosan dekoratív munkáit egypár ideges és hülye markolással szanaszétjével tépdési és cibálja. Mi köze ezeknek a történelmi rongy-ornamentikáknak az ő néma dolgozószobájához, nagy állóórájához, atlantikus metronómjához? Idő nincs is a világon: a magány ideje nem idő, csak a színesedő spleen folytonos duzzadása, buborékos mindenféle terpeszkedése – a történések ideje sem idő, hanem csak az „előbb”-, „később”-, „még”-, „már”-, „közben”-féle rövid lejárátú fogalmak öncáfoló, önmagába visszarákodó mozaikja.” (112. p.)

Vagyis az idő az itt-ott elhelyezkedő pillanat-mozaikdarabok egymáshoz való viszonyából összeálló látvány- vagy képzetféleség, mondhatnám szentkuthysan. És a folytatásban, az időben és a történelemben felbukkanó és végbemenő események kapcsán belép egy harmadik fogalom. A főszereplő, a polgármester „Életében a véletlen, a legfantasztikusabb véletlen volt az alapszabály, a rend: kiszámíthatatlan találkozások, örökké termékeny dátumok, ritmikusan és hierarchikusan felsorakozó események – nők, háborúk, esők, kitüntetések, halálok mindig valami szimbolikus, provokálóan esztétikai és erkölcsi rendben, babonás szerkesztettségben vonultak keresztül életén. A két élmény kereszteződése, ti. *a történelmi idő mint cikkcakkos páviánhisztéria* (kiem. tőlem – Sz. Cs.), és ez a vele látszólag ellenkező, hogy ti. minden jelenség a lehető legjelképebb időben, helyen és eseménysorozatban lépett be az életébe, egyszerűen a minden neurotikus és költői emberben élő „végzet”-hangulat: az ember egyszerre érzi, hogy az élet a legléhább haszontalan játék, de ugyanakkor azt is tudja, hogy egyetlen predesztináció vályújában ömlik végig,

változtathatatlanul.” (113. p.) Az általam tett kiemelést az indokolja, hogy hangsúlyozzam: amennyiben az időhöz hozzátartozik linearitása és megfordíthatatlansága, a történelmi idő ezt a semleges, az eseményekre nézve semleges linearitást kuszálja össze szerzőnk szerint.

Ez a történelemfilozófiai álláspont megfosztja a – bármiként tekintett – történelmet minden ésszerűségtől. Mint ismeretes, Hegel az *Előadások a világtörténelemről* hosszú, történelemfilozófiai bevezetésében, miközben megpróbálja szikével finoman szétválasztani egymástól az isteni Gondviselést és a világszellem működését, előbb hipotetikusán állítja, hogy a világtörténelmet a világszellemben benne foglalt ész vagy ésszerűség irányítja, szemünk előtt elfátyolozva persze (ez a ’történelmi ész csele’, avagy a ’nem tudják, de teszik’). Nos, Szentkuthy megfosztja a bármiképp felfogott történelmet az ésszerűségtől. Szerinte a történelem értelmetlenség (nonszensz) és nihil (semmi): a polgármester „/.../ úgy látta, hogy logikusabb és életszerűbb hivatás egy város vagy állam élén a történelem legközepptibb nihiljét és tragikomikus értelmetlenségét képviselni, mint akár valami machiavellista önzéssel az állami optimizmust, vagy naiv elméleti misztikával a »város történelmi misszióját.«” (59. p.) Világosan Hegel- és értelemellenes az idézőjelbe tett „világszellem” elé illesztett jelző: „/.../ humbugpompázatos »világszellem«” (153. p.). A regényben a polgármester számára a Fiore temploma „/.../ végül jelentette az ember, a lelki élet, az egyéniség és magány, a történelem és értékelés örök hiábavalóságát, tehetetlenségét, érthetetlenségét.” (116. p. – kiem. tőlem, Sz. Cs.) A történelem mint humbug gondolata később is előkerül. A pápa bátyja, öccse halálának hírére így reagál: „Ó, oda kellene rohanni, és kérni meg az Istent, tegye hamar bíborossá, hogy megvédje emlékét a történelem ostromló humbugjai előtt!” (225. p.)

A történelem érthetetlen. *A szellem fenomenológiájában* Hegel hosszú szellemi utat jár be ahhoz, hogy modellálja, az emberi tudatból miként alakult ki az emberi öntudat (az Úr és a Szolga közötti életre-halálra vívott harc eredményeképp, amint ez oly világosan áll előttünk Alexandre Kojève nevezetes, *Bevezetés Hegel olvasásába* című interpretációjának bevezető tanulmányából). Szentkuthynál: „/.../ az öntudat is csak biológiai véletlen /.../„ (154. p.) Ami a történelem tehetetlenségét, inerciáját illeti, később így kerül elő, egy pózoló, hipochonder, félbolond nővel folytatott beszélgetés során: „Ebben a pillanatban a polgármester nem érzett mást, mint emberi részvétet és misztikus tiszteletet az örültség iránt: ebben az akart, kiverejtékezett, mesterkéltné pátoszban az élet szörnyű energiáit és szörnyű tehetetlenségeit érezte, azt a rejtélyes kettősséget, mely a történelemben is mindig izgatta /.../” (136. p.). Nem tudom, a történelem miként függ össze a következő kifejezéssel: „/.../ a történelem örök agóniája”, de e kifejezést fontos rögzíteni, az „örök” jelzőt és az „agónia” főnevet. Majd ismét

vissza a szerelem-, de immár a polgármester lányának szerelem-érzéséhez, valamint ahhoz, amiről már szó esett, hogy minden szerelem történelemellenes (múltellenes és múlásellenes, teszem hozzá)!

De itt nem valamiféle szubsztanciális vagy esszenciális történelemről van szó, hanem a történelem lebegő, felszíni látszatairól, mögöttes mélység nélkül. Nyilvánvalóan e lebegő látszatok teszik azt, hogy az „események” szót a szerző idézőjelbe tette. „S a formák élő- elvont világa mellett a lánya szerelme. Mit jelenthetett, mit érhetett az, a történelem egy apokaliptikusnak *látszó* fordulata árnyékában? Az »események« felé haladunk-e vagy ellenük?” (120. p.) Milyenek ezek az események, amelyekből az állítólagos történelem összeáll? Az időben a közeljövőből felénk jövő események elháríthatatlanok? Fékezzük-e, vagy inkább sietessük bekövetkeztüket? Van az események sorában vagy e sor mögött valami, az ember által kezelhetetlen determináció, sorsszerűség, predesztináció?

A szerzői idézőjel az „események” előfordulásaiban ugyanarra vezethető vissza, mint a „történelem” esetében: esemény az, amit eseménynek tekintünk, történelem az, amit történelemnek. Így például „/.../ egy közösen eltöltött idővel, »történelemmel« állunk szemben a *régi* nő esetében” (332. p.). „A szerelem, amit ő adott, nem volt »magasabb« a történelemnél (»annál, amiről szó volt«), és nem volt »alacsonyabb«” (286. p.). Emberek „/.../ délben már falvakat égetnek, seregeket gyilkolnak, véres rongyaikkal vonulnak be bizánciaktól összemázolt kis templomba imádkozni, s magukat eksztatikusan »történelemmé« deklarálni.” (121. p.) Ez a gondolatmenet visszautal a történelem esszencialista felfogására, egy olyan felfogásra, amely dolgozik a „történelmileg jelentős” és a „történelmileg jelentéktelen” közötti határ megvonásával. Ami többé-kevésbé helytálló előfeltételek mellett kizárólag múltbeli cselekvésekre vonatkozhat, pontosabban olyan egykor jelenbeli cselekvésekre, melyek már elmúlttá, múlttá váltak. Az ilyen eseményekből és történésekből áll össze a történelem képze a klasszikus modell szerint, benne kizárólag „történelmileg jelentős” eseményekkel. Hogy teljesen más területre vigyem át Claude Lévy-Strauss klasszikus szembeállítását, a jelen a *nyers*, a történelem a *főtt*; valami „készre” adjusztált dolog. Az irodalomban a jelen az irodalmi szociográfia, a múlt a történelmi regény terepe. És van, hogy valami vagy valaki a küszöb, a határ alá esik: történelmileg nem jelentős esemény vagy történelmileg nem jelentős ember. A polgármester így morfondírozik magában és magáról: „Mert hiszen könyveket nem írt soha, még csak naplót sem vezetett, *a történelemben nem fog szerepelni*, mert folyton csak egyensúlyozott, kisszerűen, intellektuálisan, a háttérben, mindig hajszálon táncolva a bukás mélye fölött?” (127-128. p.) Holott szeretője, „a hisztériás kurtizán” (160. p.), Donna Emilia szerint – de ekkor már kirúgott szerető a nő, kezdődő

hervadásával együtt a gyűlölet beszél belőle – a polgármester „Úgy jár-ke a világban, mintha a történelem ökörülötte forogna, az ő bölcs elmélkedései szerint” (178. p.).

És most elnézést kérek azért, hogy Olvasómat egy hosszabb bekezdés beidőzésével fárasztom, de itt lesz világos a történelem mint egy örök agónia (bevezető, előzetes) képzete. Már-már definícióértékű bekezdésről van szó. „Ez is emberi, az is, a *szerелеm* bujkáló önzése és a *történelem* nagy halandzsái – de mi köze egyiknek a másikhoz? Szól-e a történelem az életről, emberekről? Akarják-e az emberek a történelmet, vagy csak belelovallják őket? Ő maga évtizedeken keresztül állt egy város élén, és egész pályafutása alatt csak pillanatokig érezte, hogy az emberiségért vagy az emberekért van a történelem: az egész történelem szörnyű fikció benyomását keltette, mesterségesen konstruált valaminek látta, melynek nagy á-tout-ja: a mindig lehetséges halál. *Fiktív okokat* a meghaláshoz – ez a történelem. Ha nagy események előtt állt, mint most is, majdnem az örületbe hajszolta az a tudat, hogy ennek egyáltalában nem kellett volna így lenni, az egész csak fantasztikusan léha trükk, póz, vak teatralitás – császárság és pápaság nem ellentétek, nem ősi, emberi szükségletek, csak véres időtöltések, öngyilkos komédiák. És mikor „komédiának” nevezte a történelmet, jól tudta, hogy nem azok kompromittálják a históriát, akik a heroizmus álarca mögött üzleteket kötnek, nem azok, akik a keresztes lobogót textilügynökösködés céljaira használják fel – hanem ellenkezőleg: akik nagyon is, teljesen, a delíriumig elhiszik a heroizmus héroszi, a keresztes lobogó kereszti voltát.” (121. p.) E szövegrészletet valójában a regény befejezése magyarázza meg: míg a fejezeteket minduntalan áthatja a halál, s miközben két „szereplőnek”, a polgármester feleségének és a pápa halálának rendkívül fontos szerepe van a műben, a regény azzal zárul, hogy folyik a pápa temetésén a gyászmise, a város határában ott várakozik a császári zsoldoshadsereg, ölésre készen. Miközben felhangzik az *Agnus Dei*, a regény a rekviemező tömeg legyilkolása előtti pillanattal ér véget. A történelem nem más, mint katasztrófák sorozata, vérkatarakta.

Ami a korábbi kijelentést illeti a történelem tehetetlenségéről, felmerül, hogy mivel kapcsolatban vagy mivel szemben tehetetlen? Például az alkonyi ég – a Tintoretto-ég – színeivel szemben. „Ehhez mit szól a történelem: a *színekhez*? Ehhez mit a pápa legutóbbi bullája, ehhez mit a törökökkel titokban szerződő Velence?” (123. p.) Majd összegző mondat következik, két újabb, definícióértékű azonosítással: „Hogy tudta ő, a polgármester, ezekben a viharos időkben polgármesteri székét megtartani, mikor ilyen rendkívüli módon érezte élet (álom) és halál (élet) történelmen kívüli valóságát?” (124. p.) Hogy a történelem fiktív ok a meghaláshoz, már magában foglalja a halál történelmen kívüliségét.

A többi erős kijelentés csak változatait adja az eddig olvasottaknak. A 276. oldalon olvasható szövegrész csupán megerősíti a már olvasott, szinte definíció-értékű kijelentést: a történelem értelmetlenség és nihil (semmi). A pápának a testvéréhez írott II. „nagy” levele megismétli, hogy miután a történelem maga az értelmetlenség és a nihil, adekvát nézőpontja, ahonnan szemlélhető, a pesszimizmus: „én, aki belülről minden történelmi aktust értelmetlennek érzek, a misztikus Istenbe-fűződésen kívül, én, aki zászlókat hitetlenül hordozok, szövetségeket hitetlenül kötök, a népek komédiáját a legfáradtabb pesszimizmussal nézem” (276. p.). A regény szövegében a történelem szó legutolsó előfordulása kétszeresen él a klasszikus retorika jelzőcserés alakzatával: „A katonák társalgása sajátos keveréke volt a politikai izgalomnak és politikával való teljes nem törődésnek, s ezáltal Angelikának is lehetővé tették, hogy történelmi hazugság és természeti igazság, avagy igaz történelem és hazug erdő táncoló, hintázó ellentétét kiélvezze.” (289. p.) A szövegen belül Szentkuthy másutt is beszélt „a történelem hazugságáról”, amire akkor kell – jóval később – visszatérnünk, amikor a történelemről szóló beszédmodok igaz vagy hamis voltáról lesz szó (az igazságkritérium bevezetésekor).

Még két fontos és újabb részlettel zárható a szó előfordulásainak e szemléje. A szerző a 279. oldalon arról tesz említést, hogy létezik „valami primitív történelemérző szerv”, de e szerv mibenlétéről, minéműségéről pontosabban nem tudunk meg. S végül az esszencialista felfogás leminősítése történelmi maskarává világossá teszi, hogy szerintem Szentkuthy sem tudott szabadulni attól, hogy a történelemnek valamilyen lényegiséget tulajdonítson, csak éppen e lényegiség jelentőségét mélyen leszállította. „Nem éppen ez-e az összeegyeztethetlenségek összeegyeztethetlensége: az abszolút gondolat módján élő gondolat és az abszolút történelem módján élő történelem módján élő történelmi maskara, ember, város vagy helyzet?” (278. p.) Ez, már ami az abszolút történelmet illeti, félelmetesebb, mint Queneau groteszk-ironikus gondolata, amely ’csak’ egy abszolút történelem*tudomány* megteremtését célozza meg.

Mondottuk, hogy Szentkuthynál a történelem valami kusza, átláthatatlan, efemer és illuzórikus jelenség, amire mondhatnánk azt, hogy ez egyszerűen a szerző történelmi relativizmusa. Nem. Itt egy újabb kifejezés, az „örök” szó nyomába kellene erednünk. A szerző gyakran írja le ezt a jelzőt, számolnunk kell az „örök” horizontjával, ám e horizontnak semmi köze a hagyományos teológiai „örök dolgokhoz”. Olyannyira nem, hogy több előfordulásakor részleges vagy teljes visszavonásra kerül. A keresztény transzcendencia nem az örök birodalma. A pápa „Még soha ilyen leverően nem látta a kereszténységet, egész dogmatikájával és erkölcszavával *csak* történelmi epizódnak, mint most: hogyan imádkozzék

olyan istenhez, melynek végső dátumát talán éppen most tölti ki piros téntával a német császár? Ha valaha is volt hite, akkor az ereklyékhez, püspökportrékhoz, templomalaprajzokhoz volt kötve – ha ezeket szétszórják, lerombolják, nem marad semmije: a tiszta spiritualitás nem volt kenyere.” (202-203. p.) Más szövegösszefüggésekben az örök csak az örökbe vetett hit; örök az, amit annak gondolunk, egyébként nem más, mint végtelen és rossz ismétlődés. Ide tartozik a szerelem kapcsán a „megvetni az örök ágyat” gyakorlata (354. p.), de ilyen „az örök *hazugság*” is (Szentkuthy kurziválta, itt, a 357. oldalon). Ismét csak valami kvázi-örök az európai össz-kultúra bibliai utalásaiból, valamint a görög és római mitológia neveiből szőtt háttér, amely enyhe értelemben történelmen kívüli, a mai napig tartó és állandó, de mindig változó képzőművészeti, irodalmi stb. jelenlétével. E kvázi-időtlen kulturális háttér nagyon gazdagon van ott a regényben, Afroditétől a bibliai Zsuzsánnáig.

Az így kikerekedő tablótól nem szabad történetfilozófusi vagy szaktörténeti koherenciát elvárni, de azt sem mondhatjuk, hogy a történelemről így kialakított képzet elemei minden belső összetartozás nélkül valók volnának. A regényből rekonstruálható egy rendkívül csekély történés-sorozat, mintegy a háttérben, néhány szereplővel. Ha az összes szereplőt vesszük, csekély cselekvéseik kiadhatnának egy sűrített jelenetsort (5 jelenet, az öt nagyobb tömbnek megfelelően), és a szereplők közül 4 válik ki.

E négy legfontosabb alak a következő (az egyes tömbök sorrendjében): 1) a polgármester, akinek neve nem derül ki a szövegből; egy „belsőleg művelt filozófus”, ahogyan a 136. oldalon olvasható róla. Hozzá kapcsolódik szeretője, Donna Emilia, „a hisztériás kurtizán” (160. p.) alakja; további leágazások: Klára, a Donna barátnője; Gianni, aki a Donna inasa; Juan Bautista de Leal, a Donna fiatal lovag-szeretője, „selyemfiú”; Marzo, aki Juan Bautista tábornok-nevelőapja. 2) Pius pápa, világi nevén Rico, aki nehezen azonosítható és iktatható be a szokványos történelemismereteinkbe. További leágazások: a szerzetes báty, akihez a pápa két hosszú levelet írt; Tiburzio, a római brigantivezér, akit a pápa halálra ítélt és felakasztatott; Angelina, aki a pápa bátyjának unokahúga, „híres vándorkokott, színésznő”. 3) Angelina a *III. Erdő és anekdota* című tömb központi alakja; leágazások: Cugnani; Sandro Fermo, akire ráveti magát Flórara, Angelina barátnőjére; Martino Montanero herceg, Angelina „legutolsó szeretője” (286); Gasparro, Martino Montanero öccse, fiatal kretén, akinek Angelina elveszi a szüzességét, miután nem találja otthon a fiú bátyját. 4) A központi figura itt az ifjú Cugnani, Angelina volt szeretője. Majd jön az utolsó, a legrövidebb tömb, a pillanat a tömegmészárlás előtt, melynek a mézárlókon, a zsoldosokon kívül bizonyosan csak Angelina a túlélője. Látható, hogy a legfőbb szereplőkön keresztül az egyes tömbök között kapcsolatok és fonatok vannak, a regény címe ezért használhatja a „fejezet” szót egyes

számban. Mindenki más alak inkább csak név, marginálisan tűnik fel a szövegben: így Aragóniai Leone, majd (név nélkül) a benzanói herceg, Enzia, a teherbe esett és megszüülő, majd csecsemőgyilkos kurva, Tullio, a polgármester nyakára küldött kém, Giampione, aki vagy bérenc, vagy vallásalapító, Pietro herceg. Fontos, de a regény cselekményének az itáliai reneszánsz idejére rögzítését nem erősíti az utalás II. Frigyesre (179. p.), aki 1208-tól volt Szicília királya, költészettörténeti szempontból ő volt az, aki köré az ún. scuola siciliana odatelepült, jelentős alakja volt a guelf-ghibellin háborúknak, s kereszteshadjáratot vezetett a Szentföldre. Ennyi. E rövid szemlélésbe csak a neveket vettem föl, a „zsoldosok”, a „követek”, stb., mindazok, akiket név nem egyedít, hiányoznak. És ismétlem: egy rövid kamaradarabhoz elegendő minimális 'cselekmény' körvonalazódik ugyan, a regény egységét az öt tömb közötti kapcsolatok biztosítják ugyan, de mindezt szinte átláthatatlanul benövi a kommentárok szó-borostyánja („a csupa virág ház, a spórák, plazmák, élő metaforák, ismeretlen vegetációcímek házára” gondolok). Mindez a csekély történés valamikor a pápaság és császárság hosszú harcának idejére tehető, de nem tudom a szaktörténészek által feltárt egyetlen konkrét történelmi szituációnak megfeleltetni (nincs is rá szükség).

Ugyanez az elmosódottság, ugyanez a homály vagy szürkület jellemző a helyszínekre is: alig lokalizálhatók. A helyszínek neveit előfordulásaik csökkenő gyakoriságában adom, az egyes előfordulások számát zárójelben jelzem: Velence (20), Róma (16), Tivoli park (16), a Vatikán (9), Európa (7), Monte Solario (4), Angyalvár (a Vatikán), Bázeli, Fiore, Szicília (3), Egyiptom, Földközi-tenger, Itália, Nílus, Palermo, Tiberis (2), Afrika, Ancona, Arbonto, Bizánc, Capri, Caretto, Ferrara, Firenze, Folegno, Fönícia, Frascati (a régi Tusculum romjaival), Gangesz, Girgenti (Agrigentum, szicíliai tartományi központ), Guiccino, Kréta szigete, Lisszabon, Lunago, Mediolanum (Milánó), a Méditerranée, Milánó, Montebello, Nápoly, Moretta, Passa-fervata, Pisa, Portugália, Ravenna, Sagunto (1). Melyik város polgármestere az első nagyobb szövegegység alakja? Ferrara? Firenze? Milánó? Valami miatt itt nem lényeges.

A regény öt tömbjének tehát négy domináns figurája van, a polgármester, a pápa, Angelina és az ifjú Cugnani. Az ő gondolataik jelennek meg, az ő érzékeléseik és érzéseik, de mindezek egy különös beszélő kommentárjában vagy értelmezői beszédjén belül. A regény egésze átmenet a belső és a „külső”, a „függő” és a független beszéd között: bárkiről és bármiről van szó, végül *egyetlen* tudat beszédét olvassuk. És ez a tudat rengeteg történelmi-kulturális idő tudója. Hogy a múlt században működik, azt jelzi, hogy utal az „egzisztenciálbölcsélet”-re (101. p.), ismeri a (pszicho)analízist (104. p.) és a nihilizmust (157. p.). Az egzisztenciálbölcsélet még egyszer előkerül, szellemi zsákutcaként bukkan fel a

pápa I. nagy levelében: „Minden ontológiába és egzisztencializmusba menekülés a kétely egy álarcos formája: a víz szörnyű víz-ens-, erdőnek erdő-ens-, halálnak halál-ens-ként való istenítése (ez az ontológia következménye) csak „jobb híján” történik, nem megoldás”, olvasható a 274. oldalon. De figyeljünk stílustörténeti jelzésekre is: tajtékbarokk, polgári szalon (21. p.), barokk festők (218. p.), félkubizmus (23. p.), „póza szecessziósabb volt a német parasztok fafeszületeinél” (51. p.), „az ügyetlenségnek ez az akaratlan, tehetetlen expresszionizmusa” (51. p.), „ősi impresszionizmusom” (65. p.), „renaissance pökhendiség” (93. p.) romantika (183. p.), biedermeier stílus (218. p.), „a kétségbeesés spontán klasszicizmusa”. (254. p.) Aki kezdettől a regény befejezéséig minimálisan elbeszél és maximálisan kommentál, az egy korszakokat halmozó, össze nem tartozó dolgokat egyesítő tudat. Emlékezete és emlékezésmódja olyasfajta, mint Baudelaire-nél a *co-mémoire* a *Mesterséges mennyországok*-ban, együtt- és egyszerre-emlékezés.

A tudat és a kommentár eme legfőbb jellemzőjét nagyon jól mutatják a kulturális utalások a neveken keresztül (most nem adok meg oldalszámot, mert feleslegesnek érzem; a görög neveknél Szentkuthy névalakjait használom): Aesculap, Aischylos, Alkibiades, Andersen (a meseíró), Aquinói Szent Tamás, Aristophanes, Aristoteles (a *Metafizikával* és *Az Állatok Részeivel*), Szent Ágoston, (eddig mindezt egy reneszánsz tudat elvileg tartalmazhatja, de) a filozófus Berkeley, a festő Brueghel, Caesar, Cicero, Cleopatra, Colonna, Cranach, Descartes, Empedokles („a *Girgenti* költő”), Euklides, Euripides, a zeneszerző Frescobaldi, Genethlios, a festő Giotto, a költő Gongora, Szent Gonzagai Alajos, a festő Greco a 17. századból (alias Domenikosz Theotokopülosz), a szintén festő Greuze a 18. századból, Herakleitos, Horatius, Iolé (némaszerep Sophoklesnél), Kolumbus, a természettudós Linné, a zsoldosvezér Malatesta, a görög vígjátékíró Menander, Menelaos (Homérosz-utalás), a komponista Monteverdi és Palestrina, a 16. századi polihisztor Paracelsus, Petrarca, Petrus, a legelső pápa, a szobrász Pheidias, az ódaköltő Pindaros, Platon, a római vígjátékíró Plautus, Potemkin vagy Patjomkin herceg, orosz hadvezér (róla híresült el a Potemkin-falvak szófordulat), a festő Poussin, a természettudós Schwandtnerbügel, Shakespeare, Socrates, Sophokles, Toscanus (a *De Morte Universali* című könyvével), Villon (a *Ballade des Pendules*-lel, vagyis *Az akasztottak balladájá*-val) és James Whistler, 19. század végi angol festő, erős impresszionista irányultsággal.

Látható, hogy e tudat, ez a *co-mémoire* korokon át mindenütt „ott van”, vagy – ami ugyanaz – egyetlen ideális, nem rögzíthető időpillanatba sűrít mindent: mint egy kulturális Arthur Gordon Pym. Vagy ahogyan a pápa fejtegeti a túlvilági beszélgetésben: minden pillanat magában foglalja az összes elmúltat, minden elmúltat. Azt a Platóntól Kierkegaardig

követhető időfilozófiai elgondolást, amely szerint a múlt és az elmúlt itt van a jelenben, a tökéletes jelenidő, a pillanat és az örök idő egybevág, a múltakat és a megsemmisülteket (a holtakat) a jelen pillanat abszorbeálja, a pápa így fejtegeti a túlvilági párbeszédben: „Egyszerűen érzem, hogy minden jelenség mindig jelenvaló ebben a világban, a halottak élve maradnak, a kivágott erdők tovább lombosodnak, a tegnapok ma is vannak, az anakronizmusok tele vannak izzó aktualitással, az elhagyott szeretők örök ágyasok, mindig minden *itt* van és *most* van. Ezt nem olyan elegánsan értem, mint a „pszichológusok” és természettudósok, hogy lelkemben olyformán van benn a tegnap, hogy a múlt módosította, alakította, abba felszívódott, tudatosan és tudattalanul egyaránt; hogy a mai történelmi helyzetben „lappangva” jelen van az egész európai múlt, hogy a rózsaszirmaiban benne van a bimbó millió morfológiai emléke: nem ilyen finoman, nem ilyen „igazán” értem. Sokkal babonásabban, durvábban, valóságosabban értem: Te, Tiburzio, jelen vagy élve, legalábbis élve *is*, halottan *is*, a halott Tiburzio és az élő Tiburzio megismerhetik egymást, ha akarják, elvégre ez csakis tőlük kettejüktől függ.” (231. p.)

Ha jól értem, ez a gondolat azzal is jár, hogy (a történelmi regényekben) anakronizmus nincsen, mert maga az anakronizmus lehetetlen. Amikor a fülszöveg azzal kezdődik, hogy „*A Fejezet a szerelemről* történelmi környezetben játszódik ugyan, egy olasz városban és az olasz hegyek között, a korai reneszánsz éveiben, de nem historikus”, akkor ez Szentkuthy időszemlélete alapján azzal jár, hogy Linné, Poussin, a kubizmus, a szecesszió, stb. említései nem anakronizmusok. Az anakronizmus vagy időtévesztés nem feltétlenül kapcsolódik össze irracionalista látásmóddal: a párizsi központú *A Lehetséges Irodalom Műhelye* (OuLiPo, *Ouvroirs de Littérature Potentielle*) néhány évtizeddel ezelőtt kidolgozta a *plagiat par l'anticipation*, az időben megelőző plágium fogalmát, és heurisztikus értelmezési elvként használta. Megfordította a kulturális időben vagy a kultúra történetében az 'előfutár' és az 'örökös' között létrehozott, e kettő között megszerkesztett időbeli viszonyt. Röviden: lehetséges úgy szemlélni, hogy Hiernymus Bosch festményei plagizálták a *Maldoror énekeit* Lautréamont-tól.

Ezért rendelhet fogalmakat és fogalmi hatályokat egymás mellé e monista és mindent együvé és együtt gondoló tudat; ezért fokozza le a történelem fontosságát, súlyát, egészen addig, hogy felteszi: a történelem fikció. S bár nem fosztja meg lényegiségétől a történelmet, csak annyit mond, hogy e lényegiség lényegtelen.